

КООРДИНАТИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК
У ПОСТНЕКЛАСИЧНИХ ПЕРСОНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ //
Психологічні науки. Проблеми і здобутки. – К.- 2011. – Вип. 3.- С.212-224.

Т.М.Титаренко

Анотація. Статтю присвячено аналізу специфіки постнекласичної особистості у порівнянні з особистістю класичної та некласичною. Показано, як прагнення самоконструювання, будучи основним модусом існування сучасної особистості, відтворюється у соціально-психологічному практиці. Повсякденні практики визначено як спосіб структуризації життя, що забезпечує особистісні трансформації. Серед основних характеристик практик названо соціальність, колективність, конвенційність, регулярність, передбачуваність, стабільність.

Ключові слова: постнекласична особистість, соціально-психологічні практики, життєконструювання, повсякденність.

Аннотация. Статья посвящена анализу специфики постнеклассической личности в сравнении с личностью классической и неклассической. Показано, как стремление к самоконструированию, будучи основным модусом существования современной личности, отражается в социально-психологическом практике. Повседневные практики определены как способ структуризации жизни, обеспечивающий личностные трансформации. Среди основных характеристик практик названы социальность, коллективность, конвенциональность, регулярность, предсказуемость, стабильность.

Ключевые слова: постнеклассическая личность, социально-психологические практики, жизнеконструирование, повседневность.

The article deals with the specific features of the analysis of postclassical personality in comparison with classical and non-classical ones. It is shown that the yearning for self-constructing is the basic modus of the contemporary person existence. This yearning is reproduced in the socio-psychological praxis. Day-to-day practices are identified as the modes of life-structuring which provide personal transformations. Sociality, collectivity, conventionality, regularity, predictability and stability are distinguished as main characteristics of practices.

Key words: postclassical personality, socio-psychological practices, life-constructing, everyday life.

Актуальність звернення соціальної психології до поняття практик обумовлена екстремальними вимогами до особистості з боку мало

прогнозованого сучасного світу, нечувана динамічність якого породжує таку ж плинну особистість, аналізувати яку зручніше, природніше у постнекласичній парадигмі.

Нагадаймо читачеві, що *класичний* світогляд з його типом раціональності почав формуватися ще у XVIII столітті під впливом досліджень Г.Галілея, Й.Кеплера, І.Ньютона і активно продовжувався до XX століття, коли єдина механістична картина світу розвалилася і з'явилося чимало картин світу відповідно до сфер знання (Степин, с.619-621).

Реальність, яку вивчала психологія, почала відрізнятися від реальності, що була об'єктом дослідження біології чи філософії. Особистість розглядалася окремо від стану суспільства, економічної ситуації, значущого оточення, постаті експериментатора та інших впливів. Використовувався, наприклад, метод інтроспекції, завдяки якому дослідник ніби збоку споглядав власну особистість, шукаючи її істинну сутність.

І сьогодні персонологічні дослідження, побудовані в межах суто класичної, раціоналістичної наукової методології, не є рідкістю. Їхні претензії на об'єктивність обмежуються, як правило, пошуками однозначних, механістичних причинно-наслідкових зв'язків між окремими змінними.

Перехід до *некласичної* картини світу відбувався з кінця XIX до середини XX ст. і знаменувався відкриттям А.Ейнштейном теорії відносності, розвитком релятивістської та квантової теорій, появою генетики, кібернетики, теорії систем.

Для персонології важливо, що нова некласична наука відмовилася від прямолінійного онтологізму, від пошуку точного і остаточного портрету особистості і припустила істинність кількох альтернативних теоретичних описів цієї складної системи, що розвивається. Стаючи суб'єктом пізнання на некласичному етапі розвитку науки, особистість вже не дистанціювалася від світу, який вивчала, у якому існувала. Вона сприймалася як така, що перебуває всередині світу і зумовлюється, детермінується ним. Причини, що визначали особистісні зміни, стали не абсолютними, а відносними, імовірнісними.

Витоки некласичного розуміння особистості можна знайти ще в працях предтеч екзистенціалізму С.Кіркегора, А.Шопенгавера, Ф.Ніцше. Пізніше твори Е.Муньє, Ж.-П.Сартра, А.Камю, Е.Фромма забезпечили підґрунтя для потужної гуманістичної парадигми, яскравими представниками якої стали А.Маслоу, К.Роджерс, Р.Мей. Об'єктом уваги стали соціальні умови життя особистості, її прагнення звільнитися від тягаря суспільства, віднайти свободу, подолати самотність. Людина почала розглядатися як суб'єкт власної життєдіяльності, автор свого життя.

В експериментальних дослідженнях особистості все більше уваги стали приділяти впливу реальних обставин, конкретної ситуації, присутності експериментатора, заохочень і покарань на стан піддослідного, характеристики сприймання чи запам'ятовування, більш складні способи реагування. Колишня лінійна детермінація особистісних виявів змінилася на пошук статистичних закономірностей.

Постнекласична наука виникає на наших очах внаслідок четвертої глобальної наукової революції, що відбувається з останньої чверті ХХ ст. до наших днів. Все частіше картина світу змінюється не так під впливом досягнень в одній окремій науковій дисципліні, як шляхом „парадигмального щеплення” ідей, трансльованих з інших наук (Степин, с.626-627).

Чи не найголовнішою ознакою постнекласичного періоду є дослідження надскладних систем, що вміють самоорганізовуватися. Такою надскладною системою і є сучасна особистість. На зміну індивідуалістичній парадигмі з її акцентом на особистісній автономії та персональній відповідальності приходиться парадигма поля, простору, ситуації, контексту.

Ракурс досліджень змінюється з геологічних розвідок глибинної сутності, внутрішнього ества на конструювання особистості, що відбудеться завдяки її зануренню в соціальний дискурс. Заходячи у контакт, стаючи принципово діалогічною, сучасна особистість вибудовує свою плинну реальність у взаємодії з культурою, соціумом, світом. Із діалогу із соціумом вона бере поживні речовини, потрібні їй для сенсопородження.

За З.Бауманом, саме світ спільноти стає для особистості досконалим, оскільки всі інші світи сприймаються як недоречні, а точніше, ворожі. Дика місцевість, повна засідок і змов, рясніє ворогами, що використовують хаос як свою головну зброю. Внутрішня гармонія спільноти сяє і блищить на тлі незрозумілих і непролазних джунглів, які починаються по той бік шлагбауму. Там, у цій дикій місцевості, люди, притулившись одне до одного в теплі спільної ідентичності, відкидають свої побоювання, що примусили їх шукати гуртову схованку (Бауман, с. 185).

Метою статті є спроба визначити поняття соціально-психологічних практик для подальшого вивчення процесуальних характеристик конструювання особистістю власного життя.

Згадаймо, що практики стали популярними під час активного пошуку компромісу між об'єктивізмом системно-структуралістського підходу та суб'єктивізмом феноменології. Останнім часом теорія практик розглядається як нова парадигма, що складається в соціальних науках внаслідок «прагматичного повороту» 80-х років. Цей поворот трактується як наслідок певного «схрещування» ідей зрілого К.Маркса з його трактуванням практики як сфери взаємопроникнення людських дій і структурних умов, раннього М.Хайдеггера та пізнього Л.Вітгенштейна (В.Волков). Соціально-психологічне розуміння практик спирається насамперед на теорію структурації Е.Гідденса та структуралістський конструктивізм П.Бурдьє.

Основним предметом дослідження рутинні соціальні практики стали у концепції Е.Гідденса, який перетворив статичне поняття «структура» у динамічне – «структурація». Структурація, що є самоструктуруванням, - це фундаментальний механізм соціальної трансформації, а його передумовами стають правила і ресурси. Завдяки правилам як процедурам, яким люди мають відповідати у власному житті, вони беруть участь у повсякденних соціальних практиках. Будь-яка структура, що є умовою виникнення практики, і її результатом, стає відтворенням, відбитком практики у людській

пам'яті, знанням власних можливостей і можливостей інших. Вплив структури на повсякденну поведінку здійснюється завдяки знанню правил та вмінню користуватися ресурсами.

Особистісний досвід накопичується завдяки повторюваним соціальним практикам, які відрізняються у різні історичні епохи, в різних країнах. Кожна вікова епоха, кожний етап життєвого шляху передбачають свої практики, що сприяють соціалізації. Водночас досягнення конкретної особистості можуть вносити зміни у зміст типових соціальних практик.

Для подолання розриву між соціумом і людиною, характерного для некласичної персонології, розриву між макро- і мікроаналізом соціальних реалій П.Бурд'є ввів поняття габітусу, що є системою диспозицій, породжуваних соціальним середовищем. Саме з цих диспозицій, схильностей, вихідних установок, з системи когнітивних та мотиваційних структур і виникають людські практики.

Які особливості практик слід підкреслити? По-перше, вони можуть виконуватися колективно, не будучи продуктом дій диригента, що їх скеровує. По-друге, вони пристосовані для досягнення певних результатів, але не передбачають свідомої націленості на ці результати і не потребують особливої майстерності. По-третє, практики об'єктивно регулюються і є регулярними, але вони не стають результатом підпорядкування правилам. По-четверте, для практик не існує об'єктивних стимулів, стимули завжди конвенційні за своїм характером і діють лише тоді, коли агенти готові їх визнати. По-п'яте, практики зазвичай безпосередньо зрозумілі і передбачувані.

Як формулює Бурд'є, диспозиції, що породжують практики, формуються протягом тривалого часу можливостями і неможливостями, свободами і необхідностями, дозволами і заборонами. Отже, якихось надто оригінальних, неймовірних практик не існує, вони виключаються з обігу. Набутий досвід активно присутній в особистісних і колективних практиках, існуючи в формі схем сприймання, мислення, дій. Досвід гарантує правильність та стабільність практик, їхню постійність у часі надійніше, ніж всі формальні правила та експліцитні норми.

Внутрішні схильності, з яких складається габітус, дають можливість зовнішнім силам проявляти себе, але у відповідності до специфічної логіки особистості, в яку вони влітаються. Здатність габітусу породжувати практики є нескінченною, але суворо обмеженою певними історичними і соціальними умовами. Цю породжувальну здатність важко зрозуміти, якщо залишатися в полоні таких некласичних антиномій як детермінізм і свобода, свідоме і несвідоме, індивід і суспільство.

Генезис практик не є розвитком, розгортанням унікальної внутрішньої сутності, як не є і постійним творенням нового, оскільки практики виникають в результаті зіткнення між габітусом і подією, що його актуалізує. Це відбуваються тільки тоді, коли габітус вихоплює подію з непередбачуваності випадкового і констатує її як проблему, яку можна вирішити. Певна незалежність практик від зовнішніх детермінант теперішнього

забезпечується саме автономією минулого, що функціонує як акумульований капітал, гарантуючи постійні зміни особистості у світі.

У сучасному соціогуманітарному знанні практики нарощують популярність. Поняття «постнекласичні практики» розробляється Л.Д.Бевзенко, І.С.Добронравовою, В.В.Кизимою, Л.П.Кіященко, Ю.М.Резником, Я.І.Свірським, Ю.Г.Тютюнником та ін.

Чому для цих авторів практики є постнекласичними? Постнекласична методологія, як зауважує Л.П.Кіященко, зорієнтована на змінюваність, тому в принципі не може виступати як закінчена доктрина. Їй більше підходить назва «відкритий твір» у розумінні У.Еко, в якому одночасно є і певний результат (те, що створено), і процес (те, що творить) (с.17). До того ж приставка *пост-* трактується як послідовність змін, що відбуваються у розвитку мислення та людської діяльності в цілому у певному інтервалі часу, в переході – після класики і до неокласики (с.17-18).

Розмірковуючи над специфікою постнекласичних практик, Я.І.Свірський наводить такий приклад. Коли інженер виростав до начальника цеху чи лабораторії – це була цілком класична практика: була ідея стати керівником, була установка на професійний рух, людина цілеспрямовано йшла до своєї мети, використовуючи відповідні категорії причинності, і досягала успіху, який викликав почуття задоволення чи навіть щастя, щоправда, ненадовго.

А постнекласичні практики – це щось маргінальне, що знаходиться між полюсами форми і матерії (у розумінні Аристотеля, який для пояснення цього феномену ввів термін «привходящее»). У проміжному просторі між матерією і формою завжди є певна рухливість. Будівельники кажуть, що новий, теплий і затишний будинок має «гуляти», не бути повністю завершеним, не бути досконалим, інакше він ризикує розвалитися. Так і постнекласичні практики завжди присутні, латентним чином забезпечуючи рух існування у світі. Постнекласичні практики розташовуються у проміжках між класичними практиками, одночасно склеюючи їх і розділяючи (с.40). Постнекласичні практики є не просто соціальними. За В.Аршиновим, вони як набір активностей з системою семіотичних операторів визначаються як трансформативні і соціокультурні (с.67).

Які особливості постнекласичних практик підкреслюються сучасними дослідниками? Не кожний життєвий прояв людини можна назвати практикою, вважає Г.Гутнер. Так, травлення чи кровообіг точно не є практиками, а от дихальні практики бувають, тому що останні можуть свідомо контролюватися людиною. Отже, по-перше, практики не відбуваються самі собою, їх необхідно контролювати. По-друге, практика вимагає регулярності, її необхідно відтворювати за певними правилами. Унікальні дії не можуть називатися практикою. По-третє, всі практики є соціальними. Не буває індивідуальних практик, оскільки не можна практикувати наодинці, оскільки в приватній ситуації незрозуміло, чи відповідають мої дії правилам, чи ні (с.61).

Поняття практик активно використовується у гендерних дослідженнях. Так, у гендерній теорії практик австралійського вченого Р.Коннелла аналізується процес постійного створення ідентичності завдяки відповідним соціальним практикам і зустрічний процес видозміни практик під впливом плінних ідентичностей. Працюючи в межах соціального конструктивізму, Коннелл запропонував два рівні аналізу особистісного досвіду, що відповідають макро- і мікрорівням соціальної реальності. Саме на мікрорівні і здійснюються індивідуальні практики міжособової взаємодії, безпосередньо впливаючи на конструювання особистості (Коннелл, Connell) .

Щоб зрозуміти місце теорії практики у сучасній персонології, корисно розглянути аргументи не лише її апологетів, але й тих, кому ця теорія не подобається. Найбільше критикують теорію практик сьогодні представники теорії фреймів. Фрейм можна схарактеризувати як збірне визначення контексту. У когнітивно-зорієнтованій семантиці фрейм є когнітивною структурою, що складається з ієрархічно побудованої системи знань про позначуване. Розповсюджена у кібернетиці та лінгвістиці дефініція фрейму пропонує розглядати його як елементарну структуру комунікативного досвіду.

У працях психолога Г.Бейтсона та соціолога І.Гофмана фрейм трактується як структурний контекст повсякденної взаємодії, у Гофмана насамперед ігрової. Бейтсон говорить про співвідношення внутрішньої і зовнішньої контекстуалізації, а Гофман – про мультиплікацію, нашарування контекстів.

Межі контексту визначаються шляхом розставлення дужок, що в термінології Бейтсона є «повідомленням про кордони», «домовленістю», «інструкцією», вказівкою, що всі наступні дії мають сприйматися інакше, ніж попередні. Фрейм стає експлікацією дискретності повсякденного життя, уявленням про внутрішні і зовнішні кордони світу повсякденності, що не фіксується в теорії практик.

Виявляється, теорія вчинку і теорія практик також мірою суперечать одна одній. Теорія практик, за В.Вахштайном, нечутлива до різних форм трансценденції. Водночас теорія вчинку байдужа до повсякденності, бо рутинні повсякденні дії є повторюваними та зворотними (обратимими), і тому в них немає справжньої реальності. Самопожертва чи самогубство просто не можуть бути повсякденними феноменами, вони необоротні (незворотні), як зауважує В.В.Волков.

Розуміння повсякденного світу лише як світу практик, можливо, дійсно є спрощеним і поверховим, але для постнекласичної особистості цей контекст поряд із вчинковим та іншими все ж є корисним. Пропонований конструкт «практик» вводиться для позначення повторюваних актів конструювання особистого життя, наприклад, створення та подальших переінтерпретацій власної життєвої історії.

Культурне середовище, в якому перебуває особистість, породжує в неї певні установки, диспозиції, мотиваційні тенденції. Всі ці внутрішні схильності ніби заломлюють крізь себе зовнішні ситуативні впливи, і, таким

чином, зовнішні соціальні сили проявляються відповідно до логіки особистісного самоконструювання, що відбувається у соціально-психологічних практиках.

У життєвому світі кожного з нас завжди присутні, як мінімум, дві-три сотні людей, серед яких крім живих і вже померлих родичів, знайомих, друзів і колег, живуть і чимало історичних персонажів, героїв улюблених книжок, фільмів, телепередач. З усіма ними постійно відбувається діалогічна взаємодія, що суттєво впливає на індивідуальний відбір типових соціально-психологічних практик.

Висновки.

Поява нового – постнекласичного – типу раціональності не відкидає ані класичного, ані некласичного підходів, лише обмежуючи сфери їхньої дії. Контекстуальна, прагматична, відкрита постнекласична особистість співіснує як з особистістю некласичною – цілісною, відповідальною, суб'єктною, так і з особистістю класичною з її жорстким профілем відповідних властивостей, особливостей, рис.

Прагнення перманентного самоконфігурування, стаючи основним модусом існування постнекласичної особистості у сучасному світі, відтворюється у її нескінченному соціально-психологічному практиці.

Соціально-психологічними практиками є повторювані, звичні акти повсякденного життєконструювання, що акумулюють досвід особистості. Завдяки соціально-психологічним практикам здійснюється структурація життя, його самоструктурування, і саме практики забезпечують особистісні трансформації.

Серед основних характеристик практик слід назвати їхню соціальність, колективність, конвенційність, регулярність, передбачуваність, стабільність.

Життєвий світ, в якому конструює себе особистість, сприяє виникненню певної системи диспозицій і схильностей, що породжують відповідні практики. Виникнення нових практик стимулюється зіткненням кількох значущих для особистості контекстів, коли випадкова подія перетворюється на життєве завдання, яке особистість готова вирішити на основі набутого у минулому персонального капіталу.

Література.

Аршинов В.И. Постнеклассические практики в контексте проблемы конвергирующих технологий (NBIC–процесс) // Постнекласичні практики у змінюваному світі // Електронний ресурс.- www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2009_21/statti_C.66-75.

Бауман З. Текущая современность.- СПб.- 2008.

Бурдые П. Структура, габитус, практики // Журнал социологии и социальной антропологии. — Том I, 1998. — № 2. <http://lib.rin.ru/doc/i/79629p7.html>

Вахштайн В. Между «практикой» и «поступком»: невыносимая легкость теорий повседневности //Социологическое обозрение.- Том 8.- № 1.- 2009.- С.61-70.

- Волков В.В. О концепции практик в социальных науках // Социологические исследования.- 1997. -№6.- С. 9-23
- Волков В.В. Слова и поступки / Социологическое обозрение.- Том 8.- № 1.- 2009.- С.56-60.
- Гутнер Г.Б. Понятие практик и характер постнеклассического исследования// Постнекласичні практики у змінюваному світі // Електронний ресурс www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2009_21/statti
- Киященко Л.П. Постнеклассические практики: прикладное как фундаментальное // Постнекласичні практики у змінюваному світі // Електронний ресурс// www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2009_21/statti
- Коннелл Р. Современные подходы // Хрестоматия феминистских текстов.- СПб, 2000.
- Свирский Я.И. Постнеклассические практики // Постнекласичні практики у змінюваному світі // Електронний ресурс// www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2009_21/statti
- Современная социальная теория: Бурье, Гидденс, Хабермас.- Новосибирск, 2005.
- Степин В.С. Теоретическое знание.- М. - 2003.
- Фурс В.Н. "Критическая теория позднего модерна" Энтони Гидденса // Електронний ресурс: <http://www.NIR.ru/sj/sj/sj1-01furs.html>
- Connell R.W. Masculinities. Berkeley, Los-Angeles, 1995.